BESNIK MUSTAFAJ

366 RRËFENJA PËR TË NDJELLË GJUMIN (CONARIUM)

ROMAN

BOTIMET TOENA

BESNIK MUSTAFAJ

366 RRËFENJA PËR TË NDJELLË GJUMIN (CONARIUM)

roman

BOTIMET TOENA
Tiranë, 2021

Botuese: Irena Toçi

Kryeredaktore: Sonila Kapo
Redaktore: Besa Vila
Korrektore letrare *dhe* përkujdesja grafike: Edona Marku
Kopertina: Mirjana Madhi

ISBN 978-9928-348-50-0

© Autori *dhe* Botimet Toena

Të gjitha të drejtat janë të rezervuara. Nuk lejohet shumëfishimi me asnjë lloj mjeti apo forme, as me fotokopje, pa lejen me shkrim të mbajtësit të copyright-it.

BOTIMET TOENA
Rr. "M. Gjollesha", K. Postare 1420, Tiranë
Tel.: + 355 4 22 40 116
Email: botimet.toena@gmail.com
toena.porosionline@gmail.com
www.toena.al

Jam tepër plak që të ngjesh pushkën dhe të luftoj
si të tjerët - më ngarkuan për mëshirë rolin
modest të kronikanit
shënoj - një Zot e di për kë - historinë e rrethimit

ZBIGNIEV HERBERT,
*Raport nga qyteti i rrethuar**

* Përkthyer nga Agron Tufa.

1

S'kisha filluar ende mirë me përgatitjet për shkrimin - shënime nga leximet apo vëzhgimet rreth ndikimit të frikës mbi sjelljen e njerëzve - kur m'u desh t'i ndërprisja. Ishte vetëm dita ime e dytë e punës. Sapo kisha nënshkruar kontratën si kronikan i qytetit për periudhën e karantinës. Motorët e mi nuk ishin ndezur ende, si thuhet në këto raste. Asgjë nuk kisha të qartë lidhur me çfarë do të shkruaja. Por kisha arritur të kuptoja pak a shumë përse më kërkohej pikërisht mua një tekst i tillë. Kjo ndërprerje po më ndodhte në çastin më të papërshtatshëm. Shkak u bë vizita krejt e paparashikueshme e babait tim. Unë babain e dija me siguri të plotë të vdekur prej më shumë se tre vjetësh. E kisha parë me sytë e mi mbylljen e arkëmortit të tij pasi e kisha prekur me majat e gishtërinjve të dorës së djathtë në ballin e ftohtë, në shenjë lamtumire. Pastaj, bashkë me vëllezërit, me familjet tona e me shumë miq e kishim përcjellë për në banesën e fundit, në varrezat e Tufinës. Siç e donte zakoni, kisha qenë i pari, që kisha hedhur dhé me lopatë për të mbushur gropën, ku do të fundosej një herë e përgjithmonë trupi i tij. Nuk desha t'u besoj syve kur e pashë të hynte pa trokitur në dhomën time të punës dhe të afrohej drejt

meje me një hap të ngadalshëm, duke mbështetur fort mbi parket patericën. Kështu bënte përherë dikur, kur hynte pa paralajmëruar në dhomën time të punës, ku vinte vetëm për të më thënë diçka, sipas tij të rëndësisë së veçantë. Parketi i dukej shumë i lëmuar dhe ai ishte gjithmonë plot frikë mos rrëshqiste. Nuk u tremba si do të duhej të trembesha nga shfaqja e një fantazme. Madje, nuk më shkoi fare mendja se ai burrë, të cilin e njihja më mirë se çdo burrë tjetër të botës, ishte fantazmë. E kisha megjithatë plotësisht vetëdijen se ai kishte vdekur prej më shumë se tre vjetësh. Edhe tani jam i sigurt që nuk ishte fantazmë. Po e prisja të më afrohej pa menduar çfarë t'i thosha. Ndoshta do t'i kisha uruar mirëseardhjen sikur të mos ndihesha pak i acaruar pse më shkëputi nga puna. Ai e dinte që unë shkruaja në atë orë të vonë të mbrëmjes dhe nuk e kisha mendjen për askënd.

Foli vetë i pari. Nuk më përshëndeti. "Mos e humb durimin!", më tha duke tendosur zërin. Nuk po më jepte ndonjë këshillë. Po më jepte urdhër. Domethënë, unë nuk kisha arritur ta fshihja acarimin. "Nuk do të mbaj gjatë", vazhdoi. Dhe i ra drejt: më pyeti nëse më kujtohej një bisedë, që kishim pasur para pesë apo gjashtë vjetësh lidhur me ëndrrat e tij. Asokohe ai bënte gjumë shumë të trazuar. Fliste jermash, përmendte emra, trembej, bërtiste. Ndoshta edhe qante. Dhoma e tij është ngjitur me punishten time. Unë i shkoja pranë me nxitim, pa ditur çfarë të bëja për ta qetësuar. Vetëm e dëgjoja derisa pushonte vetë. Por nuk e kuptoja çfarë thoshte, kujt i drejtohej. Një ditë prej ditësh, në mëngjes, tek pinim kafenë e parë bashkë, më pranoi se shihte shumë ëndrra. "I mban mend kur zgjohesh?", e pyeta. "Disa po e disa jo", m'u përgjigj. Më lindi menjëherë ideja

të bëja një libër me ëndrrat e tij. Ai do të m'i tregonte ditë pas dite, unë do t'i regjistroja në një diktofon dhe pastaj do t'i zbardhja. Pas njëfarë kohe do të zgjidhja disa, që do të më dukeshin më me kuptim dhe do t'i botoja me një parathënie të gjatë, që do ta shkruaja vetë. Kështu i thashë atij: *pas njëfarë kohe*. Në të vërtetë, mendova se këtë përzgjedhje për botim do ta bëja kur ai të ishte larguar përgjithmonë. Ia vlente si përvojë letrare një shqyrtim i ëndrrave, që shoqërojnë në periudhën e fundit të jetës një burrë tetëdhjetëvjeçar, për më tepër me shëndet shumë të përkeqësuar pas një AVC. Edhe ky ishte një prapamendim, që ai nuk do ta mësonte kurrë. Babai më pati përfshirë me një vështrim fort qortues, të cilin e përforcoi edhe me fjalë: unë nuk duhej t'ia kisha kërkuar një gjë të tillë. Pse? Nuk do ta harroj përjetë si rrudhi buzët plot me çudi dhe u mbyll në vete si një burrë i lënduar. Ishte e kotë të ngulja këmbë më tej. Por ndjesë nuk i kërkova. Nuk shihja se ku mund ta kisha lënduar.

Pra, pas një periudhe kaq të gjatë, kur varri i tij ishte mbyllur tashmë me beton, veshur me mermer të zi, krah atij të të shoqes (nënës sime) dhe emri i tij ishte fshirë përfundimisht nga regjistri kombëtar i gjendjes civile, ai ishte kthyer pa lajmëruar, me sa duket për të vazhduar bisedën tonë të pambyllur për ëndrrat. Tanimë do të kisha kërkesa të tjera për të. Nuk kisha më kureshtje për ëndrrat, që ai kishte parë në vitet e fundit, para se të largohej. Shumë-shumë mund ta pyesja nëse i kujtohej që asokohe bënte gjumë shumë të trazuar, fliste në jerm, trembej, ulërinte, lëvizte aq sa mund të lëvizte trupi i tij i gjymtuar sikur përpiqej të mbrohej nga ca sulme, që vetëm ai i shihte. Do t'ia shpjegoja se mua vetëm kaq më duhej: nëse

i kujtohej apo jo që kishte parë shumë ëndrra. Domethënë, a e shoqëronte një kujtesë e tillë gjatë kalimit andej. Në kronikën për periudhën e karantinës duhej ta përmendja me patjetër këtë vizitë të babait dhe mund të ndërtoja në tekst një episod të vogël, që do t'i pëlqente edhe porositësit, jeta e të cilit kishte ndryshuar rrënjësisht, saktësisht ditën kur ishte kthyer nga Franca për të marrë pjesë në varrimin e të atit. Për një episod të tillë, nga babai, që e kisha përballë, me trupin të anuar djathtas, mbi patericën ku mbështetej me gjithë peshën, kisha nevojë të merrja dy përgjigje. E para, nëse andej i kujtoheshin ëndrrat, që kishte parë këndej në periudhën e fundit e nëse po, i kujtoheshin vetëm ëndrrat e bukura apo edhe ato të frikshmet? Dhe, e dyta, nëse andej njeriu vazhdonte të shihte ëndrra? Por nuk do të më mjaftonte përshkrimi im letrar, që ky episod të ishte i besueshëm. Përgjigjet e babait duhej t'i regjistroja, që kundërshtarët e mi ta dëgjonin zërin e tij dhe të mbyllnin gojën kur do të përpiqeshin të më përhapnin namin se regjimi i karantinës, ose shtetrrethimi, si po e quanin gazetarët qysh ditën e parë, më kishte çmendur. Nuk kisha diktofon në shtëpi. Kur u kujtova se një punë të tillë mund ta kryeja fare lehtë me telefonin e dorës, ishte tepër vonë. Babai ishte larguar, ashtu siç erdhi, pa më përshëndetur. Nuk priti madje as që unë t'i thosha se po, më kujtohej shumë mirë ajo bisedë, që nuk ishte, në të vërtetë, bisedë në kuptimin e mirëfilltë të fjalës për sa kohë ai nuk më kishte treguar asgjë për frikërat, që e torturonin ashtu në ëndrra. Ku i kisha sytë unë, që nuk e vura re fare kur u largua?

2

Në librin *366 rrëfenja për të ndjellë gjumin* jam ndalur vetëm te njëra prej tyre, e parashikuara nga hartuesit për t'u treguar pikërisht mbrëmjen e datës 2 mars, të cilën do ta sjell të plotë në vazhdim edhe për ju, të dashur lexues. Derisa të arrijmë atje, do t'ju kem shpjeguar çfarë më lidh posaçërisht me datën 2 mars, rrjedhimisht do të ndalem edhe te rrëfenja e taksur për t'u treguar si ndjellëse gjumi atë mbrëmje. Janë një mori arsyesh të karakterit politik, mjekësor, moral, kulturor, estetik dhe policor, të cilat, sipas meje, nuk janë të rastësishme. Për të shmangur çdo rrezik keqkuptimi të mëvonshëm me lexuesin, e gjej me vend të pohoj paraprakisht se jam caktuar në detyrën e kronistit për të përshkruar një tablo epike, madhështore e jo për të bërë një regjistrim të thatë faktesh. Kjo nuk nënkupton lejen për të vënë në punë fantazinë, por vetëm gjuhën e shkrimtarit. Punëdhënësi im i ka dalë përpara çdo orvatjeje nga ana ime për të shpalosur të vërtetën e përfytyrimit tim. Sipas porosisë, fantazia duhej të më ndihmonte thjesht për të bërë diçka të ngjashme me çfarë bën bukëpjekësi kur përzien miellin me ujë e me pak kripë për të përgatitur brumin (sic).

Qëllimi i hartuesve të librit me 366 rrëfenja është i shpallur qartë qysh në titull: ndjellja e gjumit për popullin. Gjithsesi, qasja ime gjatë shkrimit është ajo që i takon kronistit ndaj fakteve, të cilat ndodhin jashtë meje dhe jashtë vullnetit tim. Roli im është pak a shumë i njëjti me atë, që ka pasur edhe hebreu polak Zbigniev Herbert kur shkruante *Raport nga qyteti i rrethuar,* një poezi të të cilit e kam zgjedhur si hyrje të tekstit për të më udhëhequr gjatë shkrimit, diçka e ngjashme me informacionet, që kompozitori vendos në hyrje të pentagramit me çelësin, kohën, bemolet e diezeset. Pikërisht kjo poezi nuk ishte përfshirë në botimin e përkthyer në shqip nga Romeo Çollaku, por që, - për fat, - nuk i kishte shpëtuar kureshtjes së poetit Agron Tufa, i cili ishte detyruar ca kohë më parë të linte atdheun për të gjetur bashkë me familjen strehim politik në Zvicër. Në rrethana të tjera do të kisha thënë se Agron Tufa e kishte përkthyer poezinë në fjalë si një ushtrim stili. Por tashmë isha i prirë të besoja se, në përçapjen e tij, ai ishte shtyrë nga parandjenja e refugjatit politik për të ndihmuar shkrimtarët e gjuhës së tij, të mbetur brenda rrethimit, të cilët, për arsye të moshës, si në rastin tim, apo për arsye të tjera, nuk janë të aftë të ngjeshin pushkën për të luftuar, gjë që ua bën edhe më të vështirë e më të ndërlikuar ruajtjen e besimit te shkrimi. Nga ana tjetër, mungesa e kësaj poezie në botimin dygjuhësh të Romeo Çollakut po më vishet sakaq me njëfarë misteri.

Nejse! 366 rrëfenjat e botimit të lartpërmendur janë plot imagjinatë dhe po aq të vërteta, të shpikura për t'ua bërë njerëzve të lehtë e të ëmbël kalimin e njëhershëm të trupit, të shpirtit e të mendjes nga një botë në tjetrën. Nuk

kam ndonjë pengesë në tekstin e shtypur të librit për të hamendësuar se hartuesit e tij e shohin të pakufizuar me llogore kohën e zgjimit me kohën e përgjumjes. Jo si ne, - le të themi lexuesit, - që e ndajmë rreptësisht kohën në natë për të fjetur e ditë për të punuar, për të ngrënë, për t'u argëtuar, për të bërë dashuri. Apo edhe e kundërta: për të shpifur, për të thurur intriga, për të tradhtuar, për të vjedhur, për të torturuar njëri-tjetrin, shpesh edhe për të vrarë. Sipas hartuesve të librit, dobia do të ishte që njerëzit të flinin sa më shumë dhe gjithmonë thellë, pavarësisht në ç'pikë të kubesë qiellore gjendet dielli. Gjumi, sipas tyre, është një mundësi e artë dhe e vetmja krejt e barabartë për të gjithë njerëzit, burra, gra, pleq, të rinj, të pasur, të varfër, të sëmurë apo të shëndetshëm, por që nuk është kuptuar ende si e tillë nga njerëzimi dhe ndaj shpërdorohet budallakisht. Vetëm përmes gjumit, të mirët do të kishin rastin për t'u bërë edhe më të mirë, duke i përsosur virtytet e tyre edhe pse të veshur me pizhame, apo lakuriq fare, me sytë të mbyllur, me trupin e shtrirë horizontalisht dhe gjithë qenien jashtë kontrollit të të ashtuquajturës vetëdije. Ama, kështu ata janë në kushtet e reja të lirisë së pacak, të cilën e jep vetëm ëndrra. Siç edhe të këqijtë do të kishin rast për të bërë më pak keq, qoftë edhe pse do t'u mbetej një kohë më e vogël për të qenë me sytë e skuqur e trurin e përndezur, në kërkim të pohimit të vetes përmes ligësisë.

Vetëm një pyetje nuk shtrohet në këto rrëfenja e, rrjedhimisht, nuk merr as përgjigje: nëse njeriu ka të njëjtin karakter si në ëndrra edhe në zhgjëndrra. Sidoqoftë, treshja e dijetarëve vazhdon të jetë - fatmirësisht - në vlugun

e hulumtimeve të veta dhe me siguri që do të zgjerohen edhe në këtë drejtim. Për më tej, do thënë që hartuesit e librit e pranojnë urtësisht se nuk varet prej tyre sa kohë do të japë secili prej tokësorëve për gjumin. Nga ana tjetër, duke presupozuar që jeta e zhgjëndërrt e njerëzimit është gjerësisht e studiuar gjatë shekujve nga filozofët dhe po aq e përshkruar dhe e paraqitur nga shkrimtarët e artistët, në rrekjen e tyre, dijetarët në fjalë janë përqendruar kryesisht në atë jetën tjetër, të quajtur deri tani si jetë e dytë, e cila në pikëpamje anatomike ruan hapur vetëm një lidhje me jetën e parë të po këtij trupi dhe truri. Në fakt, edhe pse hartuesit e librit në fjalë nuk e pohojnë, ata kanë si qëllim madhor të tërheqin vëmendjen e njerëzimit te *Conarium*, një gjëndër fare e vogël në dalje të trurit, dikur burim i mrekullive të treguara në *Dhiatën e Vjetër* e më pas shpërfillur e nxjerrë në harresë nga njeriu. Personazhet e shumta të këtyre rrëfenjave, taksur për të ndjellë gjumin, të cilat për asnjë çast nuk lënë përshtypjen se janë të manipuluara nga hartuesit e librit, e përdorin natyrshëm, si diçka që u takon, kanalin lidhës me jetën tjetër, duke rrëzuar thjeshtësisht me veprat e veta të përnatshme bindjen e rrënjosur gjatë shekujve se jeta e parë, ajo nën dritën e diellit, është e vetmja jetë e vërtetë tokësore. Ky kanal lidhës është fizik, është fyelli i fytit, i cili rri gjithë kohën hapur për të përcjellë pa ndërprerje në mbarë trupin e sidomos në trurin e gjallesave me dy këmbë apo edhe me katër këmbë ajrin e thithur me hundë. Ose edhe me gojë tek ata si puna ime, që i kanë shumë shpesh hundët të zëna nga rrufa.

3

Patoku Dindan, maçoku Piko dhe djaloshi Kolec janë tri nga personazhet më të rëndësishme të rrëfenjës së taksur për t'u treguar pikërisht me 2 mars. Për djaloshin Kolec vlen të mësohet qysh në krye të herës se është biri i tretë i fermerit Kolë, i cili është, për veten e tij, gjithashtu një personazh me peshë në rrëfenjë. Të tre ata, gjatë viteve kur kërkimet i kryenin veç e veç, si edhe më pas kur u bënë ekip, kanë mbledhur me vullnet prej milingone prova të shumta shkencore për të rrëzuar teorinë e përhapur gjerësisht, sipas të cilës gjendja e trurit dhe e trupit në jetën e parë, atë të varurën nga ndriçimi i diellit, pa hënë dhe pa yje, është e vetmja jetë e vërtetë njerëzore. Këto tri personazhe, edhe pse me përvoja krejt të ndryshme në fushën e kërkimit shkencor dhe me përkatësi zanafillore nga kultura po aq të ndryshme, kishin arritur në përfundimin parimisht përbashkues se njerëzit gaboheshin thellësisht në vlerësimin rreth aftësive të mendjes së gjallesave. Njerëzit besonin nuk dihet qyshkur, por gjithnjë me kokëfortësi se, në mungesë të vetëdijes, më saktë, në mungesë të asaj

gjendjes mendore, të cilën filozofët ishin pajtuar qysh në lashtësi ta quanin *vetëdije*, truri njerëzor është jashtë funksionit të tij. Ata kanë parasysh këtu jetën e trurit të *homo sapiens* gjatë gjumit, a thua se gjumi shënonte një gjendje të ngjashme me vdekjen. Po edhe sikur gjumi të shënonte vdekjen, del pyetja nëse fle vërtet truri? Njerëzit as nuk kishin marrë mundimin ta shtronin një pyetje të tillë themelore, në mënyrë që përgjigjen ta mbanin pastaj pezull të paktën si enigmë, në pritje të lindjes së dijetarit, që do ta zbërthente.

Kur filluan të punonin bashkë, mbështetur fort në parimin statutor se të tre ishin të barabartë, pa një të parë midis tyre, pra, pa ndarje në eprorë dhe në vartës, por gjithnjë si plotësues të njohurive dhe të imagjinatës së njëri-tjetrit, patoku Dindan, maçoku Piko dhe djaloshi Kolec e patën sakaq më të lehtë t'i thellonin hulumtimet dhe sidomos të bënin sintezën rast pas rasti. Njërin nga punimet e para të përbashkëta ata ia kushtuan konceptit *vetëdije*. Ishte një hap i nevojshëm, i cili çelte rrugën për koherencë në punimet në vazhdim. Ata arritën brenda një kohe të shkurtër në përfundimin revolucionar se ky koncept nuk shprehte një realitet të verifikueshëm në rrugë laboratorike. Kuptimi i tij në përdorim ishte thjesht një marrëveshje midis filozofëve, pavarësisht cilës shkollë i kishin përkitur ata. Diçka e ngjashme me marrëveshjet politike. Për pasojë, me dashje apo pa dashje, për shekuj të tërë njerëzimi e kishte ngushtuar me tepri hapësirën e tij shprehëse. Më pas të tre dijetarët në fjalë hodhën hipotezën se në fakt njerëzit e kishin përvetësuar dinakërisht këtë marrëveshje midis

filozofëve, duke e paraqitur (vetëdijen) si aftësinë më të rëndësishme dhe ekskluzive të trurit njerëzor, me qëllimin e mbrapshtë për t'i dhënë vetes një pozitë sipërore, plotësisht sunduese mbi të gjitha gjallesat dhe bimët, të cilat, së bashku me njeriun, përbënin, në harmoni ose në konflikt njëri me tjetrin, natyrën, domethënë jetën e rruzullit tokësor. Në këtë ushtrim kriminal, njerëzit kishin shkuar shumë herët deri te ndërhyrja në librat e shenjtë, ku kishin shtuar se Zoti e krijoi vetëm njeriun sipas shëmbëlltyrës së vet, duke lënë kështu pa përgjigje pyetjen thelbësore: Po gjallesat e tjera, kafshët, shpendët, peshqit, insektet, pemët, bimët, ujërat sipas çfarë shëmbëlltyre i krijoi Zoti? Sepse edhe ato ishin vepër e Zotit. Përndryshe, duhej pranuar se ishin vepër e Djallit. Ose vepër e Djallit ishte pikërisht njeriu.

Dhe jo vetëm kaq. Sipas hipotezës kryesore të të tre dijetarëve në fjalë, për ta mbrojtur dhe përjetësuar pronësinë e tyre të patjetërsueshme mbi vetëdijen, njerëzit kishin shpallur në mënyrë kanonike se çdolloj forme e ekzistencës së trurit, rrjedhimisht edhe e trupit njerëzor, jashtë kontrollit nga vetëdija, ishte vetëm biologjike. Me një fjalë, jashtë kontrollit të asaj, që filozofët deri tani quanin *vetëdije*, truri dhe trupi njerëzor kishin ekzistencë thjesht biologjike, rrjedhimisht nuk shprehnin asnjë personalitet. Nuk kemi të bëjmë me një teori pafajësisht të gabuar, e cila çon në mbivlerësimin e të ashtuquajturës vetëdije, rrjedhimisht mbivlerësimin e njeriut, jo vetëm, duke e vendosur atë të vetëm në qendër të universit tokësor, por edhe duke e legjitimuar si sundues absolut të këtij universi. Diçka që shkon edhe përtej asaj që pranohet me diellin në galaksi.

Qëllimi në këtë rast është qysh në zanafillë politik, për të përjashtuar nga përcaktimi si jetë në kuptimin shoqëror të fjalës i gjithë asaj që ndodh gjatë kohës, kur truri bashkë me trupin gjenden të zhytur në atë që, herë për lehtësi shprehjeje e herë si përçmim, në të folurën e përditshme përmendet gjerësisht si *gjumë*. Kryeministri ynë, për shembull, i cili, në mënyrë krejt të paparashikuar në planet e mia letrare, për shkak të karantinës, ku ai na vendosi si popull, do të zinte vend kryesor në vëmendjen time si shkrimtar, e përkufizonte me përçmim rivalin e tij politik, udhëheqësin e opozitës, si *gjumash,* duke dashur kështu t'u thotë shqiptarëve se ai burrë nuk vlente për asgjë. Siç e shihni, në këtë parashtrim të subjektit, unë po i përmbahem lidhjes shkak-pasojë, një parim i njohur i filozofisë tradicionale materialiste, të cilin tre dijetarët e fermës në fjalë nuk e hidhnin poshtë.

4

Botimi *366 rrëfenja për të ndjell*ë *gjumin* është dëshmia dokumentare më e rëndësishme, për më tepër edhe me përhapje botërore tashmë, dhënë nga *Grupi i dijetarëve* të lartpërmendur, në shërbim të fushatës së tyre për të rrëzuar teorinë, sipas të cilës gjendja e trurit dhe e trupit njerëzor në jetën e parë, atë ditore, është e vetmja jetë e vërtetë. Do thënë paraprakisht se botimi në fjalë nuk iu drejtohet akademive dhe as këshillave shkencore të qendrave kërkimore. Ai i drejtohet mirëfilli popullit. Në strategjinë e *Grupit të dijetarëve* është përcaktuar edhe rruga për rrëzimin e teorisë - shënjestër e që do të jetë nga poshtë. Populli, i ndriçuar, më në fund, do t'i hedhë poshtë e t'i shkelë me këmbë përfundimet e filozofëve, të cilat, në fakt, pranohen dhe zbatohen tashmë nga njerëzit mirëfilli si zakone, çka tregon mungesën e një përmbajtjeje të vërtetë filozofike në to. Pra, ky botim do të ishte edhe strumbullar i një fushate sensibilizuese. Pati disa arsye, të gjitha pragmatiste, pse hartuesit e librit zgjodhën pikërisht frëngjishten si gjuhë të parë për përkthimin dhe botimin e këtij dokumenti letraro-filozofik. Më kryesorja ndër këto

arsye lidhej me UNESCO-n, selia e të cilës gjendet në Paris. Mos u çudisni! Të tre hartuesit shkencorë në fjalë, të cilët përbënin pa dyshim një njësi kërkimore koherente dhe po njiheshin gjithandej me shpejtësi si *Grupi i dijetarëve*, kishin një vlerësim sinqerisht të lartë, por krejt praktik, për punonjësit e zyrave. Ata u njihnin atyre dobinë në drejtim të përhapjes së teorive të reja shkencore. *Grupi i dijetarëve* dallonte edhe në këtë pikë nga shkencëtarët zyrtarë, të cilët, në jetën e parë, nëpunësit në fjalë i përmendnin zakonisht me përbuzje si *burokratë*. Janë një e keqe e domosdoshme, duhen respektuar, thoshin me një zë si patoku Dindan, edhe maçoku Piko e djaloshi Kolec.

UNESCO kishte disa mijëra *burokratë* të tillë, secili prej të cilëve, për qëllimin madhor të *Grupit të dijetarëve* paraqiste një interes të dyfishtë: edhe kulturor, edhe organizativ. Të ardhur nga e gjithë bota, ata sigurisht që e kishin përvetësuar mirë gjuhën e qytetit të jashtëzakonshëm, ku ishin vendosur. Dera e zemrës së Parisit nuk çelet me përkthyes. Por ata ruanin të fortë edhe lidhjen me gjuhën dhe kulturën, siç edhe me strukturat vepruese kulturore në terren, në vendin e tyre të origjinës. Nëpunësit e UNESCO-s, si burokratë ndërkombëtarë, por me një identitet të gjallë kombëtar, nuk jetonin në Paris me mendësinë e emigrantit. Ata nuk i bren ankthi i shndërrimit në francezë. Përkundrazi. Zakonisht për ta, vendi i origjinës nuk është vetëm pika e nisjes. Është edhe pika e kthimit. Duke qenë përkohësisht larg, sado që kjo përkohësi mund të jetë edhe shumë e gjatë, shpesh deri në fund të jetës, ata e kanë vazhdimisht të fortë dhe të përligjur dëshirën për t'u shfaqur me veprime publike

në sytë e bashkatdhetarëve të vet si e vetmja mundësi për të mundur harrimin nga ana e tyre. Sado që jo zyrtarisht, ata e mbanin kështu gjithmonë një qoshe të vëmendjes të kthyer nga atdheu, duke u bërë, në një mënyrë a një tjetër, pjesë e përparimit të tij. Rrjedhimisht, ata do t'i përhapin, madje me një entuziazëm të shtuar zbulimet, që u dhuron jeta në Paris, ku një nga më të rëndësishmit e kohës, në mos më i rëndësishmi, do të vinte papritur përmes botimit të *366 rrëfenja për të ndjell*ë *gjumin.*

Dhe më kryesorja: UNESCO, siç *Grupi i dijetarëve* e njihte shumë mirë, ishte mirëfilli një organizatë burokratësh, ndaj të cilës politikanët e zgjedhur përmes votës së popullit, ashtu si intelektualët më me emër dhe krijuesit më me lavdi të botës, kishin një shpërfillje të madhe. Pothuaj përbuzje. Kjo gjë ishte natyrshëm e papëlqyeshme për burokratët e "7, Place de Fontenoy", por nuk i prekte fare në sedër. Jo pse ishin mësuar me këtë përbuzje antiburokratike. Ata vetë nuk e shihnin si turp qenien burokrate. Është një fjalë që shpreh me saktësi atë çfarë jemi, thoshin me thjeshtësi. Në rast nevoje, ishin të gatshëm t'i jepnin kujtdo edhe një mësim të vogël leksikografie rreth origjinës së kësaj idiome, të formuar nga bashkimi i një fjale frënge *(bureau)* që do të thotë zyrë me një fjalë greke *(krates)*, që do të thotë sundim, zotërim. Pra, zotërues zyre, siç ata ishin në të vërtetë. As më pak as më shumë. Në veshët e tyre, gjuha ishte vetëm asnjanëse. Ndërsa në praktikë, një shpërfillje e tillë apo qoftë edhe përbuzje nga ana e politikanëve të lartë dhe intelektualëve të shquar përkthehej nga ata (burokratët) në liri veprimi. Ata i merrnin sipas dëshirës vendimet, të

cilat më pas bëheshin detyruese për zbatim nga politikanët e secilit vend, në përputhje me konventat ndërkombëtare, që ata vetë (politikanët) kishin nënshkruar. Një magjepsje e burokratëve në fjalë nga përmbajtja e këtij libri do t'i shndërronte kumtet e rrëfenjave të treguara aty në platforma veprimi për sistemet arsimore dhe ministritë e kulturës të të gjitha vendeve të botës. Kjo për *Grupin e dijetarëve* ishte më shumë se shpresë.

5

Për t'i thënë gjërat siç janë, patoku Dindan, maçoku Piko dhe djaloshi Kolec kishin në përgjithësi pikëpamje filozofike të ndryshme njëri nga tjetri. Për aq pak sa filozofia zinte vend në kulturën e secilit prej tyre, kuptohet. Më saktë ata e kishin filozofinë një kundërshtare, që duhej shpartalluar sa herë u priste rrugën. Kjo qasje përbënte një pikë të rëndësishme në bashkimin e tyre dhe që doli edhe më qartazi në pah kur erdhi fjala për të zgjedhur gjuhën frënge dhe si qytet Parisin për premierën botërore të botimit të tyre *366 contes avant de s'endormir*. Frëngjishtja i çonte ata drejt filozofit Rëne Dekart. Pika përbashkuese e të treve në këtë rast ishte i njëjti inat i madh kundër trashëgimisë filozofike, që ati i *Discours de la méthode* u kishte lënë posaçërisht bashkatdhetarëve të vet e mandej mbarë njerëzimit. Të tre e shihnin sinqerisht njësoj Dekartin si njërin nga robëruesit më jetëgjatë të trurit njerëzor. Por ata e dinin mirë, megjithatë, se populli francez, gjatë katër shekujve, e kishte përvetësuar mendimin e Dekartit bashkë me qumështin e nënës, duke e bërë vlerë themeltare të identitetit të vet kombëtar njësoj si verën e kuqe, konjakun, le boeuf bourguignon apo djathin.

Me të drejtë të tre dijetarët e oborrit të fermerit Kolë i vunë gishtin kokës dhe i hynë studimit për të gjetur këndin nga do t'i qaseshin problemit pa e lënduar krenarinë karteziane të francezëve. Përkundrazi, thanë të tre me një zë, duhej të linin nga fillimi në fund përshtypjen e mirë se përçapja e tyre kishte për qëllim vetëm të nxirrte në pah, me një dritë të re, pasurinë me vlerë për gjithë njerëzimin, që përmbante mendimi kartezian. Pas kësaj përshtypjeje do të fshihej hilja.

Nuk ishte qëllimi, pra, kurrsesi për të çelur në Francë dhe as jashtë Francës një debat idesh mbi *Discours de la méthode*. Larg qoftë! Një debat i tillë, edhe pse i shteruar tashmë gjatë katër shekujve nga mendimtarë të tjerë, pa asnjë lidhje zanafillore me patokun Dindan, maçokun Piko dhe djaloshin Kolec, do t'i kishte shërbyer në fakt vetë filozofisë, gjë që ishte krejt në të kundërt të misionit të tyre. Pararendësit, që ishin përleshur njëri me tjetrin në mbështetje apo kundër ideve të Dekartit, në përgjithësi të panjohur sot e kësaj dite, por gjithsesi filozofë, kishin pasur sigurisht arsyet e veta për të ndërmarrë një punë të tillë, e cila mbetej pa asnjë dobi për objektivin e *Grupit të dijetarëve*. Të tre kolegët nuk synonin aspak të dilnin para botës me ndonjë teori të re filozofike mbi metodën. Duke mbajtur parasysh ndjeshmërinë e francezëve ndaj karteziani zmit, qasja e tyre do të ishte vetëm në aspektin pragmatist, pa asnjë gjurmë filozofie, gjë që do t'i lejonte, madje, të mbështeteshin fort te vetë metoda e Dekartit, e cila, fatlumturisht, kishte në themel dyshimin. Por, ata do ta përdornin dinakërisht dyshimin, për ta zgjeruar fushën e

veprimit të tij deri në kufijtë e nevojshëm për strategjinë e tyre, të cilën nuk pranonin ta quanin politike, edhe pse në prapamendim e dinin që ishte e tillë.

Ata do ta mbanin kështu parasysh me kujdes qysh në zanafillë të projektit kulturën e re, që po bëhej gjithnjë e më shumë mbisunduese në Europë (edhe në Amerikë) e posaçërisht në Paris, e posaçërisht te shtresa e mesme e shoqërisë, ku ushqehej jo vetëm përbuzje, por shpesh edhe urrejtje ndaj gjithçkaje, që paraqitej si politike apo qoftë edhe me lidhje të tërthortë me politikën. Patoku Dindan, maçoku Piko dhe djaloshi Kolec arritën shpejt në përfundimin se strategjia e tyre do t'ia arrinte qëllimit vetëm duke u bërë pjesë e kësaj kulture europiane, të përqafuar gjithnjë e më gjerësisht nga rinia, bijë e revolucionarëve të '68-ës, e cila harxhonte pa dhembshuri paratë e fituara nga prindërit, duke e katandisur thelbin e lirisë e të demokracisë tek argëtimi, me bindjen se politika ua cenonte dhe varfëronte lojën e bukur të jetës. Rrjedhimisht duhej mbajtur larg gjithçka kutërbonte erë politikë. Po, pra, ngulte pa nevojë këmbë patoku Dindan, siç i ndodhte gjithmonë kur ishte i frymëzuar, ne po shkojmë drejt kësaj rinie me një rrëfenjë apolitike për t'i vënë në gjumë. Kur të zgjohen dhe ta gjejnë veten në fermën tonë... ohoho... Maçoku Piko dhe djaloshi Kolec e dinin çfarë përfytyrimi fshihej pas asaj "ohoho" dhe qeshnin të kënaqur. Maçoku Piko qeshte me gojën mbyllur duke besuar se kështu shmangte nga fytyra atë ngërdheshjen e urryer, që e bënte të ngjashëm me Tomin në filmat e William Hanna-s dhe Joseph Barbera-s.

6

Pra, nuk ishte e lehtë të përzgjidhej lënda e përshtatshme për t'u pranuar sidomos nga kjo rini. Duhej të ishte diçka që ndërfutej pa zhurmë nëpër indet e argëtimit, tretej ëmbël e ëmbël aty brenda, pa i nxitur djemtë dhe vajzat të shtrojnë ndonjë nga ato pyetjet e tyre budallaqe, aq të zakonshme në qasjen e tyre ndaj përditshmërisë. Pyetjet budallaqe nuk kërkojnë përgjigje. Ato thjesht nxisin refuzimin a priori. Duhej gjetur diçka, që të pranohej po ashtu, a priori, si argëtim. *Grupi i dijetarëve* po përcaktonte me seriozitet kriteret udhërrëfyese për lëndën rrëfimtare, mbi të cilën do të mbështetej veprimi i tyre. Mbi të gjitha ishte një kusht: ata nuk duhej të linin për asnjë çast përshtypjen se po e nxisnin njerëzimin drejt një bote tjetër, apo drejt një planeti të ri, nga ata, që ekzistojnë vetëm në imagjinatën e autorëve të librave të fantashkencës. Rrëfenjat e tyre nuk do të mund të përdoreshin si skenarë nga Stanley Kubrick për filma të ngjashëm me *Odisenë në hapësirë*. Qëllimi i tyre i lartë ishte thjesht t'i nxisnin njerëzit për të hapur sytë drejt gjysmës së jetës së tyre, të cilën ata e bënin në të vërtetë. Ajo jetë e shpërfillur zhvillohej pra e tëra në botën e tyre,

madje brenda shtëpive të tyre, por që ata ia mohonin vetes me pa të drejtë, domethënë verbërisht.

- Duhet gjetur diçka trendy, - tha patoku Dindan dhe mori menjëherë miratimin e të dy kolegëve. Ishte njësoj si t'i thoshin: kjo është fusha jote. Doemos që duhej sajuar diçka trendy. Patoku Dindan ishte i njohur qysh herët në mbarë fermën e zonjës Dumre për aftësinë e spikatur për të qenë në modë. Madje, shpesh, edhe për t'i paraprirë modës. Këtu nuk shtrohet çështja për veshjen apo krehjen e flokëve. Moda në fermën e zonjës Dumre ishte mënyrë të menduari për kohën. Vitet e fundit, me laboratorin e tij të vogël, - një *start up* sipas modelit që po zbatohej në Silicon Valley, - ai bënte kërkime në fushën e inteligjencës artificiale, të cilës thuhej se i takonte e ardhmja edhe pse rreth e rrotull tij ende ishin të paktë ata, që e kuptonin sadopak për çfarë ishte fjala. - Diçka shumë trendy, - përsëriti ai edhe pse e kishte tashmë miratimin e plotë të dy kolegëve. Dhe shtoi: - Diçka mahnitëse.

Një nga shpikjet e veta të kohëve të fundit kishte parasysh edhe patoku Dindan kur tërhiqte vëmendjen e kolegëve drejt një diçkaje trendy. Ishte një nga ato gjëra, që njerëzit, sidomos të rinjtë, do t'i mahniste, do t'i linte gojëhapur, duke i shtyrë të pohonin se kaq larg mendja e njeriut nuk do të kishte shkuar as në ëndërr. Njerëzit, e sidomos të rinjtë, do të shihnin se po, pikërisht në ëndërr mendja e njeriut e shpërthen gjithë magjinë e saj, nuk ka më kufizime në rrugën drejt zbulimeve të reja. Mbi të gjitha, të rinjtë do të kuptonin se ëndrrat janë pjesë përbërëse thelbësore e jetës së tyre të vërtetë, por e mohuar nga

prindërit e tyre dritëshkurtër për breza e breza me radhë. Në fund të fundit, ky ishte qëllimi madhor i ndërmarrjes titanike të *Grupit të dijetarëve*: që të rinjtë ta bënin ëndrrën si pjesë krejt të natyrshme të jetës së tyre të vërtetë, duke përmbysur njëherë e përgjithmonë vizionin, që Dekarti i kishte imponuar botës prej katër shekujsh. *Cogito ergo sum* ata duhej ta fshinin nga kujtesa si një turp.

7

Mbrëmjen e vizitës së pabesueshme të babait në punishten time nuk u ktheva dot më te fletorja e veçantë me shënimet që po mblidhja pa ndonjë frymëzim, në të vërtetë, përmes të cilave, në njëfarë mënyre, do të skicoja skeletin e kronikës. As të nesërmen paradite po ashtu nuk e kisha kokën në vend. Kjo vizitë e babait, biseda e mbetur pezull me të lidhur me ëndrrat, këndej, në botën ku isha unë e andej, në botën ku ishte ai tashmë, më kishte turbulluar shumë. Të nesërmen pasdite, megjithatë, u detyrova t'i kujtoja vetes plot qortim se koha po ikte me shpejtësi dhe, në kontratën, që kisha nënshkruar, afatet ishin të përcaktuara rreptësisht nga punëdhënësi. Kjo zgjoi tek unë një vullnet prej ushtari për t'u vënë në rresht. E kapa fillin aty, ku e kisha lënë. Para se të vijmë te gabimi ose ndoshta shtrembërimi i qëllimshëm që kishte bërë Dekarti mbi realitetin e botës sonë, gjithnjë sipas *Grupit të dijetarëve*, do paraqitur shkurtimisht shpikja trendy e patokut Dindan, me të cilën ai kishte menduar të joshte posaçërisht të rinjtë. Fjala ishte për riprodhimin e robotëve nëpërmjet çiftimit të tyre, pa asnjë programim paraprak nga njeriu, madje, në rast nevoje edhe kundër

dëshirës së programuesit. Diçka e ngjashme me të rinjtë e sotëm, të cilët dashurohen, çiftohen, bëjnë edhe fëmijë dhe po ashtu ndahen, duke ndjekur flakën e përkohshme të pasionit, jo vetëm pa miratimin e prindërve, por edhe pa ndonjë këshillim të thjeshtë me ta. Përkundrazi. E ndërtojnë jetën e tyre private në njëfarë mënyre si sfidë ndaj prindërve. Patoku Dindan pa sytë e zmadhuar nga çudia të maçokut Piko dhe të djaloshit Kolec dhe u ndie mirë. Ai përfytyroi entuziazmin e tyre në përfundim të paraqitjes dhe mendoi se një entuziazëm i tillë mund të shndërrohej lehtësisht në adhurim ndaj tij nga ana e tyre. Patoku Dindan nuk e pyeti veten përse do t'i hynte në punë adhurimi i kolegëve. Ai e dinte tashmë përgjigjen.

Patoku Dindan pati një dëshirë të papritur për ta thelluar më tej çuditjen e kolegëve. Ishte rasti që ata të shushateshin plotësisht. Pa e fshehur kënaqësinë, ai vazhdoi t'u shpjegonte se ky lloj çiftëzimi mund të ndodhte vetëm me robotët evolucionarë, të programuar në nivele të shumëfishta për t'iu përshtatur vetvetiu biodiversitetit. Maçoku Piko e ndërpreu kolegun për ta pyetur çfarë ishin nivelet e shumëfishta. Djaloshi Kolec bëri pavullnetshëm atë shenjën e pakënaqësisë: hunda dhe veshët e tij u skuqën dhe lëvizën. Pse duhej ditur ç'ishin *nivelet e shumëfishta?* Me fjalë të tjera, pse duhej prishur kënaqësia e zhytjes symbyllur në të panjohurën? Nuk ndodh me robotët e llojeve të tjera, vazhdoi patoku Dindan, pa iu përgjigjur maçokut Piko. Le të mësonte koleg-maçoku se ç'ishte shpërfillja e le të besonte djaloshi Kolec se patoku mendjendritur kishte për të një vlerësim të veçantë! Madje, edhe midis robotëve

evolucionarë nevojitej me patjetër *rënia në dashuri*, që do të thoshte se dy të tillë, të afruar njëri pranë tjetrit, kërkojnë kombinimin e kodit të tyre, gjë që nuk qëllonte në çdo rast. Pas kombinimit të kodit ndodh shtatzania: ata vihen në lëvizje për të prodhuar foshnjën e tyre 3D, të printuar. Po shënohej kështu një hap i madh përpara në fushën e inteligjencës artificiale. Patoku Dindan jepte garanci se roboti pasardhës përmbante elementë të gjeneve të prindërve. Konkretisht: njëri prind është krejt i gjelbër dhe tjetri krejt i kaltër. Bebe-roboti i tyre del me disa modele të kaltra e disa të gjelbra, ndërsa kokën e ka të bardhë.

Patoku Dindan kishte mbaruar paraqitjen dhe po priste, i qetë, me një kapardisje të lehtë, që të dy kolegët e tij të dashur të çliroheshin nga mahnitja për t'i shprehur përgëzimet më të zjarrta. Maçoku Piko kishte pamjen e dëshiruar nga patoku Dindan: ishte krejt i shushatur. Ai e kishte harruar pyetjen e vet rreth kuptimit të niveleve të shumëfishta, që përbënte veçantinë e robotëve të aftë për të rënë në dashuri. Patoku Dindan nuk kishte shpalosur para tyre skica dhe vizatime, edhe pse mund ta bënte një gjë të tillë. Jo rastësisht, kësaj here *Grupi i dijetarëve* ishte mbledhur në laboratorin e tij, ku kishte gjithçka mund t'i nevojitej për ilustrimin. Ai ishte gjithsesi i sigurt se kolegët i besonin në fjalë. Patoku Dindan kishte pasur edhe një prapamendim të padëmshëm. Ai kishte dashur të vinte në provë aftësinë e vet me gjuhën për të përshkruar të papërfytyrueshmen. Ia kishte arritur qëllimit. Maçoku Piko dhe djaloshi Kolec (pa kulturë në fushën e kibernetikës) arritën ta përfytyronin mrekullinë vetëm nga përshkrimet e

tij. Rrjedhimisht, ata e besuan vërtet në fjalë që një mrekulli e tillë - robotë që bien në dashuri, mbeten shtatzënë dhe pjellin - ishte krejt e mundshme. Ata nuk vonuan për t'i shprehur patokut Dindan përgëzimet më të zjarrta. Çfarë kohësh po vinin për njerëzimin! Përgëzimet e kolegëve ishin pa dyshim të sinqerta, ashtu siç ishte e vetvetishme, spontane mahnitja e tyre. Megjithatë, në fund, ata e zunë kolegun në befasi duke i thënë se jo, sado që vërtet shumë trendy, nuk ishte ky projekti i përshtatshëm për strategjinë e tyre. Të dy kolegët kishin folur me një zë edhe pse pa asnjë marrëveshje paraprake midis tyre. Patoku Dindan pati një hije dyshimi, të cilin e përzuri me rreptësi nga koka: mos vallë dy kolegët kishin gjetur një mënyrë për t'u marrë vesh pa fjalë njëri me tjetrin?

8

Patoku Dindan nuk ia lejoi megjithatë vetes të ndihej i lënduar në sedër. Ai nuk kërkoi as shpjegimin më të vogël nga kolegët pse projekti i tij nuk u pranua. Përkundrazi. Ai u mjaftua duke i thënë vetes se kënaqësitë kryesore i mori. I takonte atij tashmë të tregonte se besonte plotësisht në gjykimin e kolegëve të tij. Kryesorja për egon e tij ishte përmbushur: Mahnitja si edhe përgëzimet e tyre kishin qenë të ndershme, buruar drejt nga zemrat e tyre. Patoku Dindan do të mbetej i bindur se shpikja e tij vërtet nuk ishte e përdorshme për rastin, por do të vlente shumë në kohët postmoderne, që po lindnin edhe në Shqipëri. Kjo ishte thelbësorja. Ajo do ta gjente përhapjen e vet botërore në një të ardhme jo të largët, në rrethana të tjera, më të volitshme, domethënë, në kohë të tjera, kur Kryeministri do ta shpallte haptas doktrinën e tij për zhvlerësimin e njeriut. Në fund të fundit, kjo kishte qenë edhe shtysa e fuqishme e patokut Dindan gjatë gjithë kohës që punonte në vetmi në laboratorin e vet. Ai po mendonte sakaq të shkruante pa vonesë një artikull për ta botuar në revistën shkencore amerikane *Nature Machine Intelligence*, gjë që nuk kishte

ndonjë rëndësi në realitetin e tij, por kishte rëndësi në realitetin e parë, ku zhvillohej pandalshëm një spiunazh industrial midis fuqive të mëdha për të vjedhur shpikjet e njëri-tjetrit sa nuk ishte bërë ende i njohur autori i tyre. Rreziku i vjedhjes së zbulimit të tij nuk ishte krejtësisht i përjashtuar për sa kohë dy të tjerë kishin marrë dijeni për të, qofshin këta edhe djaloshi Kolec e maçoku Piko.

Maçoku Piko dhe djaloshi Kolec e ndien, megjithatë, të nevojshme t'ia shpjegonin kolegut përmbledhtazi arsyet pse e shihnin shpikjen e tij të mrekullueshme si të papërshtatshme për strategjinë e projektit të tyre të ri. Nuk ishte kjo një përçapje thjesht miqësore nga ana e tyre për ta qetësuar kolegun e dashur, patokun Dindan. Si e tillë nuk do të ishte fare e nevojshme. Sytë e patokut Dindan ishin të kthjellët si dy burime loti, pa asnjë hije qejfmbetjeje. Të dy menduan, secili me kokën e vet, se ky ishte rasti i duhur për të përcaktuar njëherë e mirë kriteret, që duhej të plotësonte lënda, mbi të cilën do të mbështetej veprimi i tyre *në terren*, siç thuhej në gjuhën ushtarake, gjuhë kjo e përdorur në realitetin e parë, kuptohet. Në realitetin e dytë, ku lulëzonte ferma e zonjës Dumre, nuk njihej kjo gjuhë. Ose njihej vetëm si një jehonë e të keqes së mbjellë në realitetin e parë, atje ku sundonte *vetëdija*. Të tre dijetarët në fjalë ishin betuar për të bërë pa u lodhur gjithçka ishte në dorën e tyre, që gjuha ushtarake të mos gjente kurrë përdorim në realitetin e fermës së tyre. Megjithatë, pa e vënë re as ata vetë, kësaj here në të folmen e tyre (kur mblidheshin bashkë) po ndërfuteshin shpesh e më shpesh fjalë e shprehje të huazuara pikërisht nga gjuha e dënuar ushtarake. Çfarë po u ndodhte?

Shkurtimisht, shpikja e patokut Dindan ishte vërtet e mrekullueshme, nga ato që, në realitetin e parë, do t'i kishte nxitur njerëzit të lëshonin, përmes pasthirrmash: O, e pabesueshme! Robot me ndjeshmëri seksuale. Kanë arritur ta pajisin edhe hekurin me gjëndra hormonale? Uau! Si dallohet femra nga mashkulli? Nuk e kishim parë as në ëndërr. Romeo e Xhuljeta prej hekuri. Por (djaloshi Kolec të na falë), njihej sa e paqëndrueshme ishte sjellja e njerëzve, të cilët rrinin gjithë kohën në kërkim të emocioneve të reja, edhe më të forta se të mëparshmet. Rrjedhimisht, me përmbajtjen e saj, edhe një shpikje e tillë e jashtëzakonshme do të kishte fatin e një malli me një përdorim. Për shkak të morisë së shpikjeve të përditshme në fushën e inteligjencës artificiale dhe të shpejtësisë marramendëse, me të cilën shkohej përpara në këtë fushë, vëmendja e publikut për secilin rast zgjaste fare pak, aq sa shuhej (ose besohej se u shua) kureshtja. Madje, edhe ende pa u shuar kjo kureshtje në kuptimin e përditshëm të fjalës, vëmendja njerëzore kishte fluturuar diku tjetër. Njerëzit e zakonshëm, të cilët edhe ishin objektivi i projektit të *Grupit të dijetareve,* silleshin ndaj këtyre shpikjeve njësoj siç silleshin turistët në grup gjatë vizitës në rrënojat e Pompeit. Shpikjet në fushën e inteligjencës artificiale vjetroheshin me po atë shpejtësi sa edhe ç'vinin. Më së shpeshti edhe pa u vënë ende në shërbim të njeriut. Priteshin e harroheshin si argëtime laboratorike. Ndërsa atyre u nevojitej diçka e një natyre krejt tjetër, doemos e qëndrueshme kundrejt përkohshmërisë së kureshtjes. Çfarë mund të ishte e tillë?

9

Të tre kolegët ranë fillimisht në një mendje: lënda, përmes të cilës kumti do të përcillej te njerëzit, duhej të ishte doemos e tillë që të zgjonte shpejt dhe lehtë kureshtjen. Duhej të ishte një kureshtje e fortë, e papërballueshme, diçka e ngjashme (sipas djaloshit Kolec) me kureshtjen e Evës dhe Adamit, që kafshuan mollën duke shkelur vetë porosinë e Perëndisë. Të tre dijetarët ishin plot besim se do t'ia dilnin për të sajuar një lëndë, e cila do ta zgjonte një kureshtje të tillë. Por ishin plot besim edhe tek aftësia e tyre për ta shndërruar një kureshtje të tillë në vëmendje njerëzore në vazhdimësi për një periudhë shumë të gjatë. Kur arritën në këtë pikë mirëkuptimi, të tre anëtarët e *Grupit të dijetarëve* morën një vendim me rëndësi veç të tjerash edhe metodike: kundërshtari i tyre kryesor ishte koha, e cila rridhte jashtë tyre, domethënë jashtë mundësive të tyre për ta bindur kronosin t'i përshtatej nevojave të projektit të tyre. Rrjedhimisht, u mbetej atyre t'i përshtateshin kohës. Por jo duke e ndjekur. Ata gjithashtu do të shkonin vetëm përpara, duke i paraprirë kohës, pa kthim pas për rishikim të zgjedhjeve. Pra, nuk lejohej hija e dyshimit lidhur me

drejtësinë e vendimeve të marra një herë. “Sepse ne nuk jemi kartezianë”, tha prerë djaloshi Kolec, duke lënë të kuptohej interpretimi i vet, krejt kreativ, për teorinë e Dekartit, por edhe qëllimi i përbashkët për ta rrëzuar njëherë e mirë, në themel, këtë teori, gjithë lavdia e të cilës ishte e shprehur me tri fjalë në latinisht: *Cogito ergo sum.*

Do të shkonin vetëm përpara dhe gjithmonë përmes metodës së përjashtimit. Kështu nuk do të hallakateshin. Të gjitha propozimet e përjashtuara hidheshin në kosh pa keqardhje. Nuk do të kishte më kthim tek ato. Hapi në vazhdim do të ishte përcaktimi i fushës, nga do të merrej kjo lëndë. Nuk do të ishte inteligjenca artificiale, siç ishin marrë tashmë vesh, por nuk do të ishte as ndonjëra nga degët e reja apo tradicionale të shkencave, përfshirë këtu edhe matematikën. Dijet shkencore nga fusha të tilla si matematika, fizika apo kimia pëlqeheshin shumë pak ose nuk pëlqeheshin fare nga rinia e sotme, për shkak të përqendrimit dhe të tensionit tejet të lartë gjithë kohën, në të cilin vihej truri për t’i përvetësuar e për t’i zhvilluar ato. Rrjedhimisht, nuk mund të pritej që ato të zgjonin gjerësisht kureshtjen. Duhej mbajtur medoemos parasysh që kjo rini ishte e dhënë me përparësi pas argëtimit, i cili përcaktonte në një masë të madhe tashmë edhe kureshtjen e djemve dhe të vajzave. Duke e interpretuar sipas interesit të vet teorinë e Dekartit, kjo rini udhëhiqej nga deviza: *Argëtohem, pra jam*. Adoleshentët, por edhe postadoleshentët, të cilët nuk kishin mundësi të argëtoheshin, thjesht nuk ishin. Ose ishin, por vetëm si hije të vetvetes.

Edhe filozofia përjashtohej si e papajtueshme me argëtimin. Ajo tradicionale ishte abstrakte me tepri, kërkonte po ashtu përqendrim të madh gjatë leximit, shkaktonte rraskapitje të trurit për të bërë sinteza. I gjithë ky përkushtim pa dhënë asnjë kënaqësi. Djaloshi Kolec solli në vëmendje të kolegëve faktin se hedonizmi ishte në vetvete një doktrinë e lashtë etike, babai i të cilës ishte një filozof. Por, shtoi ai, leximi i filozofisë, përfshirë edhe tekstet që predikonin hedonizmin, nuk kishte asgjë hedoniste. Përkundrazi. Duket si paradoks, apo jo? Të dy kolegët tundën kokën pa sqaruar çfarë po miratonin. E mori fjalën maçoku Piko për të shtuar se filozofia ishte fort e lodhshme edhe për shkak të morisë së koncepteve, që duheshin mbajtur mend si fjalë kyç, le të themi si kode, pa të cilat nuk mund të depërtohej në thelbin e saj. Maçoku Piko kishte thënë diçka, që i shërbente patokut Dindan për të shprehur hallin e tij të pazgjidhshëm lidhur me filozofinë. Ai shtoi, pa i lënë kohë maçokut Piko të mbushej me frymë se, për më keq, ky thelb i mendimit filozofik ishte i papërcaktueshëm, për sa kohë nuk përftohej kurrë si i njëjti për të gjithë lexuesit. Leximi i filozofisë kërkonte interpretim personal nga secili. Sado që patoku Dindan nuk e tha, të dy kolegët e tij e dinin se një neveri e tillë ndaj filozofisë atij i buronte nga përkushtimi ndaj informatikës. Më tej, duke e marrë fjalën herë njëri e herë tjetri, u tha se edhe filozofia moderne, sado që nuk ishte dhe aq abstrakte sa ajo tradicionale, ishte shumë e përzier me matematikë, sidomos me fizikë, me astrofizikë pas zbulimit të relativitetit nga Ajnshtajni, por edhe me kimi, pastaj edhe me sociologji e me statistikë. Me një fjalë, për të kapur

thelbin e një traktati filozofik, njeriu nevojitej të ishte i pajisur me njohuri të gjithanshme, gjë kjo që nuk përputhej fare me mënyrën e sotme të jetesës së të riut të zakonshëm. Për më tepër që filozofia, qoftë ajo tradicionale e qoftë ajo moderne, mbante shumë shpesh erë politikë. Ishin, pra, të gjitha arsyet që edhe filozofia të përjashtohej pa mëdyshje nga projekti i tyre.

10

U tha, u bë: Filozofi nuk do të kishte. Por do të ishte, megjithatë, një lëndë, e cila do të kishte në bazën e vet gjuhën, si i vetmi mjet komunikimi në zotërim të të gjithë njerëzve, pavarësisht moshës, gjinisë, profesionit, ngjyrës së lëkurës, prirjeve seksuale apo përkatësisë etnike. Në fund të fundit gjuha, domethënë fjala edhe kishte qenë e para. Nëse kishte diçka, që nuk e kishte humbur rëndësinë parësore qysh nga zanafilla e botës e deri te teoritë më të reja të komunikimit ishte pikërisht gjuha. Kjo u bë pa vonesë e qartë për të tre anëtarët e *Grupit të dijetarëve*. Lënda e projektit do të ishte, me shumë gjasa, letërsi si arti i vetëm i ndërtuar tërësisht përmes fjalës. Pas një shoshitjeje të imët, por gjithsesi të shpejtë, u gjetën arsye të mjaftueshme, kryesisht praktike, për t'u përjashtuar romani si gjini letrare. Dhe po kaq arsye praktike, madje edhe më shumë, u gjetën për t'u përjashtuar edhe poezia, siç u gjetën edhe shumë arsye për të lavdëruar si prozën edhe poezinë. Histori e mirëfilltë, e tillë siç paraqitej e kaluara nëpër tekstet akademike apo qoftë edhe ato shkollore në realitetin e parë, nuk bëhej kurrë në realitetin e dytë. Atje nuk mbahej

një lidhje shumë e afërt me faktin konkret të së shkuarës dhe as me përvojën e tejkaluar nga aktualiteti, pavarësisht emrave të protagonistëve, që e kishin krijuar këtë përvojë. Siç del nga procesverbali, Historia u përjashtua me lehtësi, pa debat, por jo në tërësinë e elementeve të saj.

Pra, maçoku Piko, patoku Dindan dhe djaloshi Kolec ishin në një mendje se histori duhej të kishte gjithsesi brenda lëndës letrare, që do të gatuanin. Me masë, sigurisht dhe e përzgjedhur me kujdes të madh, në rast nevoje edhe e përshtatur për t'i shërbyer qëllimit. Diçka e ngjashme me salcën, që italianët përdorin për të gatuar me shije makaronat. Kjo ishte shprehja, që djaloshi Kolec përdori për të shpjeguar sa më thjesht mendimin e vet lidhur me vendin që do të zinte lënda historike në projektin e tyre. Sipas tij, pavarësisht rrugës pa krye, nëpër të cilën po ecte qysh kur filozofia, e mbështetur edhe nga politika, kishte shpallur vdekjen e Historisë, njerëzimi nuk ishte katandisur ende në atë derexhe sa t'i vinte përfundimisht fshesën të kaluarës së vet për ta hedhur të tërën në koshin e plehrave. Diçka kishte mbijetuar e do të mbijetonte gjithsesi, qoftë edhe si rrënojë e ngjashme me rrënojat e Pompeit, të cilat i mjaftonin tani inteligjencës artificiale për ta rikrijuar në kompjuter deri në hollësi pamjen e qytetit ashtu siç ai ka qenë para se të mbulohej nga hiri i llavës vullkanike të Vezuvit. Duke përmendur inteligjencën artificiale, ai po i shkelte syrin patokut Dindan, të cilit i pëlqeu ky shembull, ani pse ai, nga ana e vet, mbetej i bindur që e quajtura *e vërtetë historike* nuk kishte asnjë vlerë për të tanishmen dhe se e kaluara si Histori mund të evokohej (nga politikanët)

vetëm si instrument pushteti. Pra, pa dashuri. Madje edhe pa respekt. Ai vetëm u buzëqeshi të dy kolegëve me një kënaqësi të shtirur, duke e ruajtur për vete prapamendimin lidhur me mundësitë që do të jepte përdorimi i Historisë si instrument pushteti. Pastaj ishte radha që djaloshi Kolec t'i shkelte syrin maçokut Piko, i njohur në gjithë fermën e zonjës Dumre edhe si *ekologjisti*. Për kënaqësinë e kolegut katërputrash ai tha se historia mbijetonte brenda gjallesës moderne ashtu si rrënjët e lisave të djegur nga rrufetë, të cilat vazhdojnë të ushqehen thellë në tokë dhe u mjaftojnë biologëve për ta rikrijuar pyllin. Maçokut Piko i lëvriu sakaq në shpirt një shpresë e bukur, të cilën e mendonte të vdekur, për ringjalljen e gjelbërimit të kryeqytetit, varrosur vitet e fundit nën kullat e betonarmesë. Por nuk tha gjë për të ruajtur drejtimin e bisedës.

Djaloshi i dashur Kolec po u shpjegonte gjithë zell dy kolegëve të vet po ashtu të dashur se lidhja e pasardhësve të majmunit me të kaluarën e largët është gjithsesi e paasgjësueshme falë një instinkti të rrënjosur në ADN-në e njeriut, për të adhuruar shpalosjet epike apo edhe qoftë ato aventuroze të të parëve të vet, të vërteta apo të sajuara qofshin ato, pak rëndësi ka. Kjo nuk është pjesë e kërkimit të tij identitar, në kuptimin që i japin kësaj fjale sociologët e sotëm, nënvizoi ai. Njeriu, pavarësisht etnisë apo kulturës, të cilës i përket, e ka të domosdoshme të ëndërrojë nga pak se ka të trashëguar në gjak një fije nga fati apo cilësitë e jashtëzakonshme të xhinsit të tij. Patoku Dindan dhe maçoku Piko po e dëgjonin gjithë vëmendje kolegun e tyre, duke miratuar pa reshtur me pulitje të syve, për të

mos trazuar qetësinë që kërkonte gjithmonë zëri i djaloshit Kolec. Patoku Dindan vidhte herë pas here me bisht të vështrimit sytë e maçokut Piko, të cilët, në saje të qepallave, bëheshin aq të bukur kur puliteshin. Ai përfytyronte sytë e vet me rruzujt si bërthama ullinjsh dhe ndiente një zili të pangushëllueshme për të dy kolegët, që kishin qerpikë. Si ia kishin bërë ata për t'u pajisur me qerpikë? Nejse! Të tre dijetarët e dinin tashmë se ajo pak histori, që do të përzihej me lëndën e projektit të tyre (si salca për makaronat në kuzhinën e shijshme italiane), duhej të ishte e tillë, që të përshtatej pikërisht me ëndrrën e fshehtë, por të rëndësishme të njeriut modern, për ta ngjyrosur gjithsesi jetën e vet aq të mërzitshme me pak heroizëm apo aventurë si stërgjyshërit dikur.

11

Një frymëzim i lehtë nga historia doemos, ama ardhur në tekstin e tyre si jehonë. Diçka të ngjashme me atë, që njeriu, në të vërtetë, e kishte bërë qysh në lashtësinë e hershme, kur kujtimet e triumfeve apo të dështimeve të veta filloi t'i vishte me enigmë. Kështu lindën mitet, të cilat po ky njeri, nën ndikimin çoroditës të ca filozofëve si Platoni me ithtarët e tij dhe kohë më vonë të tjerë filozofë si Dekarti i dënoi duke i përjashtuar nga e drejta qytetare. Gojët jo dhe aq të liga thonë se në urrejtjen ndaj miteve Platoni u shty nga zilia për Homerin. I dëshpëruar nga mungesa e dhuntisë së vet për të mos parë gjë tjetër në këtë botë veç asaj, që prekte me dorë, ai u vërsul mbi mitet, i veçoi ato nga retorika publike apo nga shkrimet politike, madje i përzuri fare nga Qyteti, duke i damkosur për turp si shthurëse të mendjes së qytetarit. Ndërsa poetët i shpalli fajtorë përballë Republikës dhe i përzuri nga hapësira qytetare pa të drejtë kthimi. Zilia e burrit në hakmarrje është më helmuese se kafshimi i nepërkës. Po Dekartin, ç'hall personal e shtyu t'i merrte ashtu zët ëndrrat? Oh, të pashpirtët! Sa shumë e kanë varfëruar jetën e qytetarit, duke ia futur atij fantazinë nëpër

vatha, si kuajt e zbutur për të tërhequr karroca, ndërkohë që ajo, fantazia, kishte lindur për t'u harbuar nëpër pyjet dhe lëndinat e mistereve, nën dritën e verdheme të hënës dhe dritën gurkali të yjeve. Kishte folur djaloshi Kolec. Para se të mbushej me frymë si të çlirohej nga një duf që e kishte torturuar për një kohë të gjatë, ai shtoi se, më në fund, me projektin e tyre, ata do t'i kthenin mitit nderin në sytë e Qytetit. Dy kolegët bënë diçka që nuk e kishin bërë më parë e që nuk do ta bënin më kurrë më vonë: ata duartrokitën.

Ajo pak histori e shërbyer kryesisht si frymë në botimin e tyre do të ishte e çliruar mirë nga datat e fitoreve të bujshme apo të disfatave tragjike, nga listat e gjata me emrat e të rënëve nëpër llogore, nga biografitë e udhëheqësve politikë e të gjeneralëve strategë, nga hartat plot me rrathë e me shigjeta të shtatmadhorive të ushtrive, nga gjeografitë e ngjyrosura zbehtë me laps të fushave me baltë e të maleve të thepisura, të lumenjve të palundrueshëm e të deteve të dallgëzuara, të ngulitura në kujtesën kolektive vetëm si sheshe betejash të përgjakshme. *Grupi i dijetarëve* nuk kishte punë me Historinë e pasqyruar nëpër muzeume apo të ruajtur nëpër arkiva të pluhurosura. Përmbajtja e lëndës së tyre do të mbushej me ngjarje të tjera, të vogla e të mëdha, sipas nevojës së rrëfimit dhe dëshirës spontane të autorit, por gjithmonë të gjalla, të lëvizshme në hapësirë dhe në kohë. Ajo pak histori që mbetej, pra, pas gjithë këtij spastrimi... Këtu do të ndërhynte maçoku Piko për ta ndërprerë djaloshin Kolec, i cili e kishte keqkuptuar pak duartrokitjen e kolegëve. Ai ishte përfshirë nga një dalldi e re entuziazmi. Një emocion i tillë, kur është i tepruar,

rrezikon të bëhet i dëmshëm për një projekt në fazën e pjekjes. Të tre kolegët ishin gjithnjë bashkë për ta mbrojtur njëri-tjetrin edhe nga euforia.

Maçoku Piko, me atë seriozitetin e vet të njohur, i cili, dashje pa dashje, domethënë përherë pa dashjen e tij, i jepte shpesh një dukje të ngjashme me personazhin e Tomit në filmat e William Hana-s dhe Joseph Barbera-s, pra, maçoku Piko, pa iu drejtuar posaçërisht djaloshit Kolec, pyeti nëse ajo që do të mbetej pas gjithë këtij spastrimi do të ishte, megjithatë, prapë histori. Përgjigjen ia dha menjëherë patoku Dindan, duke ia lehtësuar kështu punën djaloshit Kolec, i cili, sinqerisht, pati nevojë për një çast heshtje që ta mblidhte veten. Krejt si një motor i nxehur, i cili duhet fikur për t'u ftohur, do të kishte thënë patoku Dindan në rrethana të tjera. Kësaj here maçoku Piko ndërhyri për të thënë, pa mëdyshje se po, çfarë mbetej pas spastrimit ishte pa dyshim histori, madje e pastër. Dhe solli shembullin e mineralit të uraniumit, i cili, nga miniera mbërrinte te furrat e shkrirjes në kamionë të mëdhenj, për të mbetur në fund ajo që kishte vlerë: disa gramë. Maçoku Piko dhe djaloshi Kolec e mbështollën me një vështrim të ngrohtë siç është vështrimi i mbushur me mirënjohje. Njëri as tjetri nuk do të kishin qenë në gjendje të gjenin një shembull aq domethënës për të shmangur shpjegimet e gjata, të cilat, në fjalë të fundit, do të ishin humbje kohe. Nuk duhej harruar: ata nuk kishin asnjë grimë kohë për të humbur.

12

Të tre dijetarët e shquar të fermës së zonjës Dumre nuk ishin si unë, që i kisha këmbë e duar të lidhura me një kontratë të kopsitur deri në hollësinë më të madhe përkitazi me kronikën, që më ngarkohej të shkruaja. Projekti i tyre nuk ishte një detyrë e caktuar nga dikush tjetër, pra, ata gëzonin liri të mëdha krahasuar me mua, një prej të cilave kishte të bënte me kohën. Ata nuk kishin një afat, për të cilin do të jepnin llogari para dikujt tjetër, për më tepër njeri me të gjitha fijet e pushtetit në duar. Megjithatë, të tre anëtarët e *Grupit të dijetarëve* e dinin se kohën nuk e kishin të pakufizuar. Zvarritja do të ishte, pa dyshim, armiku numër një i suksesit të projektit. Sidoqoftë, gjithçka filloi të bëhet më e lehtë pasi e përcaktuan se nga historia do të merrnin vetëm çfarë kishin të përbashkët historitë e veçanta të secilit popull. Djaloshi Kolec, maçoku Piko dhe patoku Dindan mund të përparonin tashmë shumë më shpejt. Ata u pajtuan paraprakisht se me *histori* do të kuptonin edhe traditat, zakonet, kulturën dhe moralin e popujve. Sepse botimi, pavarësisht se në fillim do të dilte në frëngjisht dhe aty, te francezët, do ta jepte ndikimin e parë dhe ndoshta

më kryesorin, ai do të përkthehej valë-valë edhe në të gjitha gjuhët e botës. Sa gjuhë të gjalla fliteshin sot në botë? Asnjëri prej të treve nuk e dinte. Nuk mund të niseshin nga numri i shteteve anëtare të OKB-së. Kishte shtete, ku zyrtare ishin dy, tri apo më shumë gjuhë. Por kjo ishte një e dhënë statistikore, të cilën patoku Dindan e gjente menjëherë, me një kërkim të rrufeshëm në internet, ku dihet që ishte mjeshtër. Tani për tani nuk u hynte në punë. Maçoku Piko kërkoi, megjithatë, të shënohej në procesverbal një fakt, për t'u mbajtur parasysh kur të vendosnin për përkthimet: Çdo ditë vdisnin në botë me dhjetëra gjuhë. Ata nuk do të lodheshin për ta përkthyer tekstin në një gjuhë të dënuar nga fati me vdekje. Pati, gjithsesi, një shkëmbim të shkurtër mendimesh lidhur me fjalët, që do të përdoreshin për ta lënë të shkruar në dokument (procesverbal) një vendim të tillë. Të tre ishin të qartë se vdekja e një gjuhe ndodhte kur vdisnin folësit e saj. Ata nuk donin të jepnin përshtypjen se po shpërfillnin etni të ndryshme, që ishin katandisur në një grusht njerëzish, pa të ardhme, sepse pleq, përtej moshës kur mund të çiftoseshin njëri me tjetrin e të lindnin fëmijë. "Po pse nuk janë çiftosur më parë, kur ishin të rinj?", lëshoi maçoku Piko me një zë të zbutur nga keqardhja. Askush nuk i kushtoi vëmendje.

Varianti origjinal i rrëfenjave do të ishte në gjuhën zyrtare të fermës së zonjës Dumre. Ajo ishte një gjuhë mbikombëtare, - gjuhë ëndrrash, - domethënë, e zhvilluar lirisht në natyrë ngjashëm me gjuhën e zogjve e të luleve, pa asnjë kufizim etnik, shtetëror, politik dhe as historik. Dijetarët zbuluan, për herë të parë, se edhe gjuha e tyre

kishte megjithatë mungesa. Secili veç e veç e pastaj të tre së bashku e vranë një copë herë mendjen për të gjetur një fjalë me kuptimin qartazi pozitiv, por që do të shprehte të njëjtën mënyrë përhapjeje të krijimit të tyre në gjirin e secilit popull dhe nga njëri popull te tjetri, si pandemia. Domethënë, u nevojitej një term, i cili në gjuhën mbikombëtare të ëndrrave të shprehte procesin e përhapjes së shpejtë të një gjëje të mirë, të dëshirueshme, në mënyrë të parezistueshme si individualisht edhe kolektivisht njësoj siç po përhapej në këtë periudhë virusi i COVID-19. Nuk ia dolën. Kjo fjalë do t'u shërbente sidomos për shpjegimin paraprak lidhur me projektin, që do të jepnin në njoftimin e shtypit. U dorëzuan duke pasur ndjesinë e hidhur se dështuan. Kurrë më parë nuk e kishin provuar një shije të tillë. Ishte një si ngërç, që po ua mpinte muskujt e vetullave, të nofullave e pastaj të qafës.

Sado që u përpoqën, nuk arritën t'ia fshihnin njëri-tjetrit shkurajimin që po i pushtonte me vrap. Nuk ishte e lehtë për ata të tre, edhe pse ishin personalitete të shquara të shkencës e të dijes në fermën e zonjës Dumre, të kapërcehej një ndjesi e tillë, krejt e panjohur. Ishte një ndjesi themelisht e re për botën e tyre, ku nuk njihej dështimi. Ata e kishin detyrim jo vetëm ta kapërcenin për veten e tyre - dhe do ta kapërcenin pa vonesë, - por edhe të hartonin një protokoll trajtimi për ta shpërndarë te të gjithë banorët e fermës së zonjës Dumre. Sepse një e keqe e shfaqur një herë, qoftë edhe te një krijesë e vetme, doemos që do të përsëritej e do të përhapej. Historia shoqërore në fermën e zonjës Dumre po hynte në një epokë të re të evolucionit të saj. I takonte

Grupit të dijetarëve ta udhëhiqte me ide këtë evolucion. Sigurisht, kjo do të bëhej krahas punës me projektin e ri, i cili kishte hë për hë përparësi. Në saje të një protokolli të tillë për trajtimin e shkurajimit që shkakton frika nga dështimi, - e kthyen ata bisedën në terren konkret, - realiteti i tyre do të mbrohej sigurisht për veten e tij, por edhe do të përcillte bujarisht në realitetin tjetër pikërisht antivirusin e shumëpritur kundër disfatizmit. Kjo do të ishte provë e fortë e solidaritetit vëllazëror midis dy realiteteve. Jeta e njerëzimit, ajo që zhvillohej në praninë e rrezeve ndriçuese e njëherësh ngrohëse të diellit, pa dështimin do të ishte krejt tjetër në vazhdim. Ajo do të ishte një jetë përmbushjesh të vogla e të mëdha, një jetë e mbushur në përditshmëri vetëm me fitore, herë pas here edhe me triumfe.

13

Patoku Dindan, maçoku Piko dhe djaloshi Kolec, në saje të vullnetit të tyre të pathyeshëm, sigurisht që arritën ta kapërcenin shkurajimin e shkaktuar nga dështimi i parë e që duhej të ishte, për ta, edhe i fundit. Por ata iu kundrapërgjigjën helmit secili sipas mënyrës së vet. Domethënë, në përfundim, nuk arritën të hartonin një protokoll të unifikuar, i cili do të ishte i dobishëm për mbarë popullatën botërore në të dyja realitetet. Para se të hidhnin hapin tjetër në përgatitjen e projektit të tyre, të tre ishin në një mendje për t'i bërë gjithsesi një analizë serioze kësaj përvoje të re, tronditëse. Me kështillën e patokut Dindan, do të ndiqnin shembullin e ëndërrimtarit më të madh të të gjitha kohërave, Albert Ajnshtajnit. Ishte në detyrën e tyre të nxirrnin ca mësime. Vetëm kështu do të fshinin edhe gjurmën e fundit, - fjala ishte për plagët e fshehta, - që mund të kishte lënë në psikologjinë e tyre një përvojë e tillë e hidhur, si mund të jetë i hidhur vetëm dështimi. Veçanërisht maçoku Piko e pranoi me kënaqësi ndërmarrjen e kësaj analize, duke menduar më gjerë për veten e tij, por pa ua pohuar kolegëve. Do të ishte rasti të zbulonte edhe shkaqet